

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א לפרשת וארא תשפ"ד¹

(בתוספת ובהרחבת הדברים על פי שיחות משנים שעברו)

הכרת טובה - יסוד לעבודת ה'

הכרת טובה לבעלי חיים, לצמחים ולדומם - בחז"ל ואצל

חכמי הדורות

בירושלמי מובא סיפור מעניין בענין הכרת הטוב: מעשה ביהודי שהזמין תלמיד חכם אחד לסעוד בביתו. כשבאו להסב לסעודה, הושיב בעל הבית כלב ליד האורח! שאל האורח את בעל הבית: וכי לכך הזמנת אותי, לבזות אותי ולהושיב לידי כלב? אמר לו: "חלילה, רבי! אלא שחייב אני טובה לכלב זה, על שהציל אותי פעם מענין רע (כפי שמבואר שם בירושלמי), לכן החלטתי לגמול עמו את הכבוד הזה, להושיבו ליד תלמיד חכם" (יר' תרומות פ"ח סוף ה"ג). אינני יודע אם אותו כלב נהנה מן הכבוד שניתן לו, מסתבר שהיה מעדיף לקבל עצם נוספת לארוחתו במקום שיושיבוהו ליד תלמיד חכם... גם מצד כבודו של החכם לא ראוי לכאורה להכיר טובה לכלב באופן כזה. אבל מכל מקום, ההרגשה של אותו אדם היתה נכונה. כנראה משום זה הביא הירושלמי מעשה זה, כדי ללמדנו שהחיוב להכיר טובה למי שגמל עמנו טובה הוא גם לכלב⁵.

גם בדור שלנו חי כאן בירושלים הג"ר ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, ראש ישיבת 'נצח ישראל', שהיה נוהג להשקות בעצמו את השיחים שצמחו בגינה של ישיבתו. מדוע? מפני שבשעה שבאו הנאצים ימ"ש לביתו בוילנא לקחתו להריגה, נמלט לחצר ביתו והסתתר שם תחת אחד השיחים, וכך ניצל ("הליכות ישראל" - הליכות הלכות והנהגות מהגרי"ז גוסטמן זצ"ל - עמ' 27). בגלל אותו מעשה, הכיר כל ימיו טובה לשיחים, וכדי להביע הכרת טובה זו היה משקה אותם בעצמו. אמנם השיחים בגינת הישיבה לא היו אותם שיחים שהצילו אותו מהריגה, שהרי השיחים שבוילנא נשאו בוילנא, והשיחים בירושלים הם שיחים אחרים, אבל כיון שזמין צומח זה הציל אותו - הכיר טובה לכל אותו המין⁶. לשיחים לא היתה, כמובן, שום "נפקא מינה" מזה שהגרי"ז גוסטמן עצמו היה משקה אותם - היה אפשר לבקש מאחד התלמידים או מגנן מקצועי להשקות אותם, והם היו מקבלים אותה כמות של מים. אף על פי כן, כיון שהגרי"ז גוסטמן מצידו חש הכרת טובה כלפיהם - טרח להשקות אותם בעצמו. זהו אדם גדול! מכיר טובה אפילו לשיחים שהצילו אותו, וגומל עמם טובה בעצמו כל ימי חייו!

ב'שיטה מקובצת' (ב"ק צב, ב) מובא מעשה מופלא, ממנו רואים עד כמה היו גם הראשונים זהירים בהכרת טובה אפילו לדומם. מובא שם, שהרי"ף ז"ל חלה פעם, "ונכנס אצל אדם אחד במרחץ שהיה לו בביתו, ונתנה מן המרחץ" עד שהבריא. לימים ירד אותו אדם מנכסיו, ונאלץ להעמיד את המרחץ למכירה כדי שיוכל לפרוע את חובותיו. פנו העוסקים בדבר אל הרי"ף ובקשו ממנו לשום את שווי של המרחץ ולטפל במכירתו. אמר להם הרי"ף: "לא אדון ולא אוהב במרחץ הזה, לא פמךר ולא בשומא ולא בשום דבר המתיחד אליו, לפי שנתהניתי ממנו". לא אמר שאינו רוצה להזדקק לענין מפני שמכיר טובה לבעל המרחץ (שודאי גם לו הכיר טובה), אלא מפני שמכיר טובה למרחץ עצמו⁷. הרי שהקפיד הרי"ף להכיר טובה גם

הכרת טובה לדומם - אצל משה רבינו

ה' אומר למשה: "אמר אל אהרן: קח מטך, ונטה ידך על מימי מצרים, על נהרותם על יאריהם ועל אגמיהם... ויהיו דם" (שמות ז, ט). מבחינתו של היאור אין כאן מכה אלא ברכה. כל ימיו עושים אותו המצרים עבודה זרה (עי' רש"י שם, יז), גם פרעה נעזר בו כדי לעשות עצמו עבודה זרה (עי' רש"י שם, טו), ועכשיו מגיעה סוף סוף הזדמנות שבה היאור משנה את תפקידו, ומשמש מכשיר לקידוש השם: "בזאת תדע כי אני ה' - הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים אשר ב'אר, ונהפכו לדם" (שם, יז).

אף על פי כן, כשה' מצוה את משה להכות את היאור, הוא לא מטיל את המשימה על משה עצמו, אלא על אהרן: "ויאמר ה' אל משה: אמר אל אהרן קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים, על נהרותם על יאריהם... ויהיו דם". כך גם במכת צפרדע: "ויאמר ה' אל משה: אמר אל אהרן נטה את ידך במטה על ה'ארים ועל האגמים, והעל את הצפרדעים על ארץ מצרים" (שם, ח, א). וכך גם במכה השלישית: "ויאמר ה' אל משה: אמר אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ, והיה ל'כנם בכל ארץ מצרים" (שם, יב).

מדוע מצוה ה' שאהרן יהיה זה שיכה את היאור ואת עפר הארץ, ולא משה עצמו? מסביר רש"י (ע"פ חז"ל), "לפי שהגן היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה ע"י אהרן" (רש"י שם ז, ט). וכן "לא היה העפר כדאי ללקות ע"י משה, לפי שהגן עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול (הגנה שהועילה רק ליום אחד, עד שהלשינו עליו לפרעה), ולקה על ידי אהרן" (רש"י שם ח, יב). למרות שהמכות הבאות על היאור ועל עפר מצרים הופכות אותם לכלי לקידוש השם, מצדו של משה יש כאן פעולה הנראית על פניה כזולזול ביאור ובעפר, וכא' הכרת טובה כלפיהם על ההגנה שסיפקו לו בעבר, לכן מצוה ה' שאהרן יביא עליהם את המכות הללו, ולא משה עצמו^{2,3}.

אחר כך, בתקופה מאוחרת יותר, משה מבין כבר מעצמו יסוד זה, שלא להכות את מי שהוא חייב להכיר לו טובה, גם אם יש בהכאה זו מצוה וקידוש השם גדול. כשה' מצוה את משה (אחרי פרשת בנות מדין): "צורר את המדינים והפיתם אותם" (במדבר כה, יז), משה לא הולך בעצמו לקיים את הציווי, אלא שולח למשימה זו את פינחס (שם לא, ו). למה לא הלך לקיים את הציווי בעצמו? לפי דעה אחת בחז"ל - "מפני שנתגדל בארץ מדין, אמר: אינו בדין שאני מיצר למי שעשה בי טובה. בור ששתי ממנו - אל תזרוק בו אבן" (במדבר כב, ד). משה גדל במדין, מצא שם את השידוך שלו, ומדין הגנה עליו כשברח מפני פרעה. לכן, למרות שה' מצוה להלחם במדין, אם אפשר לקיים מצוה זו ע"י שליח, יש לבחור באפשרות זו, ולא להכות את מדין בעצמו. אמנם למדינים מגיע עונש וצריך לענוש אותם, משה אף קוצץ על אנשי הצבא שלא עשו נקמה מספיקה במדין ולא הרגו גם את הנשים (שם לא, יד-טז), אבל מצד שני - הוא עצמו לא יכול לצאת למלחמה הזו, כי הוא עצמו חייב להכיר טובה למדין⁴.

לדומם, כמו משה רבינו. והנה, צריך להבין: הרי המרחץ - וכן עפר מצרים, והיאור, וכל דבר דומם אחר - לא מרגישים כלל בהכרת הטובה כלפיהם! ועוד, שהרי הטובה שבאה מהם לאדם, לא נעשתה בבחירתם, אלא האדם הוא שהשתמש בהם לצרכיו, וא"כ למה צריך להכיר להם טובה? - וביאר בזה הגרא"א דסלר זצ"ל, שיסוד גדול הוא בכוחות הנפש של האדם, שכל מידות הנפש מושפעות ונפעלות ע"י הרגש, ולא רק ע"י השכל. ולכן, אם לא נכיר טובה אפילו לדומם - יפגע הרגש של הכרת הטובה אצלנו, ופגיעה זו תגרום גם פגיעה במידה של הכרת הטובה, ואז יפגם בנו כח זה גם כלפי בני אדם ("מכתב מאליהו" ח"ג עמ' 101).

הכרת טובה - יסוד גדול באמונה

מדוע החיוב להכיר טובה הוא גדול ורחב כל כך? - כי הכרת טובה היא יסוד גדול באמונה. כל מה שאנו עבדי ה', בנוי על הכרת טובה לבורא על כל הטובות שעשה לנו. מי שחסר לו היסוד הזה, זהו פגם נורא. גם אם הוא מקיים מצוות, ובודאי יקבל שכר בעד קיום מצוות, אבל חסר לו יסוד עיקרי בקיום המצוות, והוא היסוד של הכרת הטובה.

חז"ל אמרו, "כל הכופר בטובתו של חברו, סוף כופר בטובתו של הקדוש ברוך הוא" (משנת רבי אליעזר פרשה ד). פרעה מתחיל ב"לא ידע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, ח) - לא רוצה להכיר טובה למי שטרח במשך שנים להציל את מצרים מחרפת רעב (ע"י איסוף ואכסון התבואה של שבע שנות השבע) - ומזה הוא מגיע בסוף ל"לא ידעתי אֶת ה', וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֶשְׁלַח" (שם ה, ב). לא רוצה להכיר טובה לקב"ה שהציל אותו מרעב ומשאר הצרות. אם אינך מפתח את מידת הכרת הטובה כלפי בשר ודם, לא תבוא להכיר טובה אפילו לקב"ה. אותה מידה יכולה להתבטא כלפי בשר ודם, ויכולה ח"ו להתבטא גם כלפי הקב"ה. יאמר, למשל, שגם אם ה' נתן לי חיים וכסף ואוכל ובגדים וכל מה שאני זקוק לו, אין צורך להכיר לו טובה, שהרי ממילא לא חסר לו כלום, ולא אכפת לו לתת לי. לכן חיוב הכרת הטובה הוא גדול מאד, גם לשליחים רשעים כמו אותו מצרי, כי רק מתוך ההרגל להכיר טובה גם לשלוחים כאלו, יבוא אדם להכיר טובה למי שבאמת צריך להכיר לו טובה על הכל - לקב"ה. אדם צריך להכיר טובה לפי מה שקיבל, לא לפי כמה קל או קשה היה לנותן לתת. ודאי, אם לנותן היה קשה לתת, צריך להכיר לו טובה יותר. אבל גם אם קיבל את הטובה בלי מאמץ מיוחד מצידו של הנותן, גם אז צריך אדם להכיר טובה למי שהיטיב לו.

חז"ל כל כך לימדו אותנו להכיר טובה על כל דבר. חז"ל אמרו, "אורח טוב מהו אומר? - כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי! כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות הביא לפני, וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי!"¹⁰ אבל אורח רע מהו אומר? - מה טַרַח טַרַח בעל הבית זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחד שתיתי. כל טַרַח שטרח בעל הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו"¹¹ (ברכות נח, א). הדברים נכונים במישור שבין אדם לחברו, אבל גם במישור שבין אדם למקום. אורח טוב בעולמו של הקב"ה, מכיר טובה לקב"ה על כל מה שברא: על השמים ועל הארץ, על השמש והכוכבים, על המים, על האויר, על הפירות, על החיות, על העופות - כאילו לא נברא העולם כולו אלא בשבילו. אמנם יש עוד מיליארדי אנשים בעולם, וגם הם נהנים ממנו כמוני, אבל מה זה משנה? וכי אינני צריך להכיר טובה לבורא, רק בגלל שיש גם אחרים שנהנים? אדרבה! טוב, שיש עוד אנשים שנהנים. אם הייתי לבד בעולם, היה די משעמם. לא היתה ישיבה, ולא היה שום דבר אחר. טוב שה' ברא עוד בני אדם בעולם חוץ ממני. צריך להכיר טובה על כל העולם המלא שה' ברא לי.

אין מספר לטובות ה' עמנו

אנו אומרים, "אילו פינו מלא שירה כים, ולשונו רנה כהמון גליו... אין אנחנו מספיקים להודות ולהלל על אחת מאלף אלפי

ההנה, צריך להבין: הרי המרחץ - וכן עפר מצרים, והיאור, וכל דבר דומם אחר - לא מרגישים כלל בהכרת הטובה כלפיהם! ועוד, שהרי הטובה שבאה מהם לאדם, לא נעשתה בבחירתם, אלא האדם הוא שהשתמש בהם לצרכיו, וא"כ למה צריך להכיר להם טובה? - וביאר בזה הגרא"א דסלר זצ"ל, שיסוד גדול הוא בכוחות הנפש של האדם, שכל מידות הנפש מושפעות ונפעלות ע"י הרגש, ולא רק ע"י השכל. ולכן, אם לא נכיר טובה אפילו לדומם - יפגע הרגש של הכרת הטובה אצלנו, ופגיעה זו תגרום גם פגיעה במידה של הכרת הטובה, ואז יפגם בנו כח זה גם כלפי בני אדם ("מכתב מאליהו" ח"ג עמ' 101).

חיוב להכיר טובה - גם למי שהרע לנו

אחרי שראינו שהחיוב להכיר טובה הוא לא רק לבני אדם שגמלו עמנו טובה, אלא אפילו לבעלי חיים ולצמחים, ואפילו לדומם שצמחה לנו טובה ממנו, נראה עתה, שהחיוב להכיר טובה הוא לא רק למי שהיטיב לנו, אלא גם למי שהרע לנו, אם בנוסף לרעה הוא גם גמל עמנו טובה.

התורה מצוה אותנו: "לֹא תִתְעַב מִצָּרִי, כִּי גַר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" (דברים כג, ח). נכון שסבלתם מאד מן המצרים, אבל הגיעה לכם גם טובה מהם, כשהסכימו לארח אתכם בשנות הרעב, ולהנות אתכם מן המזון שצברו בשנות השבע, וא"כ צריכים אתם להכיר טובה למצרים. לא להתחבר אליהם יותר מדי, לא להתחתן עם גר מצרי, אבל דור שלישי יבוא להם בקהל ה' (שם, ט). אסור לתעב אותם יותר מדי. צריך להכיר להם טובה, גם אם עשו לכם צרות גדולות.

יותר מכך. החיוב להכיר טובה חל גם כלפי מי שכל כוונתו היתה לרעה! אם צמחה טובה ממעשיו הרעים - גם כאן חל חיוב להכיר טובה. יסוד זה נלמד מפרשת השבוע שעבר: כשבנות יתרו מספרות לאביהן על משה שהציל אותן מיד הרועים, הן אומרות: "אֵי יֵשׁ מִצָּרֵי הַצִּילָנוּ מִיַּד הָרְעִים" (שמות ב, יט). יש כמה פירושים בחז"ל, מדוע מכונה כאן משה "איש מצרי". לפי אחד מהם, הטעם הוא, מפני שבנות יתרו הודו למשה ואמרו לו: יישר כחך שהצלתנו מיד הרועים. אמר להן משה: לא אני הצלתי אתכן מיד הרועים, אלא "אותו מצרי שהרגתי (שבגללו נאלצתי לברוח מפרעה ולהגיע למדין) הוא הציל אתכן" (שמו"ר א, לב), וְלוֹ עֲלִיכֶן הַכִּיר טוֹבָה, כִּי לוֹלָא אוֹתוֹ מִצְרִי, הֵייתִי נִמְצָא הַיּוֹם בְּמִצְרַיִם, וְלֹא הֵייתִי יֹכֵל לְהִצִּיל אֶתְכֶן.⁸ והנה, אותו מצרי מסתמא לא שמע מימיו על יתרו ועל בנותיו. וגם אם שמע, ודאי לא התכוין להכות את האיש העברי כדי שתצמח להן טובה מזה. גם כוונה טובה אחרת לא היתה לו במעשהו, רק כוונה רעה - להכות יהודי. ובכל זאת, היות ועל ידי המעשה הרע שעשה התגלגלה טובה לבנות יתרו, אומר להן משה שחייבות הן להכיר טובה גם לאותו מצרי! אמנם אותו מצרי יָשָׁב בגיהנם על מה שעשה, אבל בנות יתרו מצדן צריכות להכיר לו טובה על התועלת שצמחה להן מן המעשה הרע שעשה.

מה ההגיון בזה? למה להכיר טובה למי שהתכוין לעשות רעה? - ההגיון הוא כפי שביאר הגרא"א דסלר זצ"ל, וכפי שהזכרנו לעיל, שיסוד גדול הוא בכוחות הנפש של האדם, שכל מידות הנפש מושפעות ונפעלות ע"י הרגש, ולא רק ע"י השכל. ולכן, אם לא נכיר טובה אפילו למי שהתכוין לעשות רעה - יפגע הרגש של הכרת הטובה אצלנו, ופגיעה זו תגרום גם פגיעה במידה של הכרת הטובה, ואז יפגם בנו כח זה גם כלפי בני אדם שהתכוונו להיטיב

שבת קודש, שהוא "אחד ממששים לעולם הבא"¹² (ברכות נו, ב). גם מועדים לשמחה וחגים וזמנים לששון ה' נתן לנו, וגם את ארץ ישראל, ואת המקדש שיבנה במהרה בימינו, הטובות הן עצומות! אין סוף, כמה צריכים להודות לקב"ה על כל הטובות.

חוב שגדל ככל שמנסיס לפרעו

חשבתי, אילו באמת היה "פינו מלא שירה כים, ולשונו רנה כהמון גליו, ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע" וכו', האם היינו יוצאים ידי חובת השבח שאנו צריכים לשבח ולהודות לה' יתברך? התשובה היא, שלא היינו יוצאים ידי חובה! החובה היתה רק הולכת וגדלה עוד יותר. מדוע? כי גם על זה גופא שאנו יכולים וזוכים להלל את ה', על זה גופא היינו צריכים להלל את ה'. כמה שנודה לה', החוב שלנו רק ילך ויגדל, כי גם על הזכות הזו להלל את ה', על זה גופא צריכים להודות לה'. צריך להודות לה' על זה שאנו זוכים להתפלל שלוש פעמים ביום, לדבר עם ה' פנים אל פנים. זוהי זכות גדולה.

יש מימרא של רבי יוחנן, "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו" (ברכות כא, א). אם רבי יוחנן סבר שזהו הדבר הכי טוב, להתפלל כל היום, למה לא עשה כך? למה הש"ס מלא במימרות של רבי יוחנן, מלא מחלוקות שלו עם חכמים אחרים? היה צריך להתפלל כל היום כולו, ולא תהיה לו מחלוקת עם אף אחד. אלא שאדם קשה לו לעמוד במדרגה הזאת, להתפלל כל היום, ולהיות דבוק מבוקר עד ערב בעבודת ה' במדרגה של תפילה. לכן התורה נתנה לנו תורה ומצוות, כדי שנוכל לעבוד את ה' גם בדרכים אחרות.

הגמרא אומרת, "כל הסומך גאולה לתפילה - אינו ניזוק כל היום כולו" (ברכות ט, ב). שאל על כך רבי זירא: והרי אני סמכתי פעם גאולה לתפילה, ובכל זאת ניזקתי באותו יום! ובמה ניזקתי? שנתפסתי באותו יום לעבודת המלך, להביא הדסים לבית המלך. אמרו לו: זהו נזק? הרי טובה עשו לך בזה מן השמים! שכן, כדי לראות את המלך היה ראוי לך אפילו להוציא ממון עבור כך (ע"ש הטעם), והנה זיכו אותך מן השמים לראות את המלך חנם אין כסף. אם כך אמרו חז"ל על מלך בשר ודם גוי, ואולי אפילו רשע, כל שכן שלראות את פני מלך מלכי המלכים, זוהי הזכות גדולה ביותר שיכולה להיות לנו.

כמה טובה אנו צריכים להכיר לה' על שאנו זוכים להביא תפילות ומצוות לבית המלך. כל שכן אנו כאן בישיבה, שזוכים לשבת בפלטין של המלך, בירושלים עיר הקודש, בארץ ישראל, לקיים תורה ומצוות, לעסוק בתורה ולגדול בתורה, כמה שנעשה יותר מצוות - יותר נהיה חייבים לקב"ה. על כל זה צריך להכיר טובה לה'.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

אלפים פעמים הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו". אם ננסה לעשות חשבון, כמה טובות ה' עושה עמנו - לא נוכל לעשות את החשבון, כי אין מספר לטובות שה' עושה עמנו. האיוון הנפלא בין כח המשיכה וכח הדחייה. הרי אם כח המשיכה בטבע היה קצת יותר חזק, היינו נמשכים אל השמש ונשרפים. ואם כח הדחייה היה קצת יותר חזק, הארץ היתה מתרחקת מהשמש, והיינו קופאים למוות. לא היה אפשר לקיים כאן חיים בשום צורה שהיא. גם בתוך הגוף שלנו: אם כח המשיכה שבאטומים היה קצת יותר חזק, גופנו היה מתכווץ לגודל של ראש סיכה, וכך גם כל העולם כולו. ולעומת זאת, אם כח הדחייה היה יותר חזק, היינו מתפזרים ח"ו לארבע רוחות השמים. הקב"ה ברא כל אטום ואטום כך שהעולם ישאר שלם, לא יתפרק ולא יתמעך. ה' נתן לנו את האפשרות לנשום, לאכול, ללכת, ושאר הפעולות שאנו עושים. כמה עצבים ותאי מח פועלים בנו כדי שהעינים שלנו תראינה, כמה עצבים ותאי מח פועלים בשביל שהאזנים שלנו תשמענה, ממש אין אנחנו מספיקים להודות, על אחת מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות פעמים הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו. אדם צריך להתעורר לחשוב על זה. אנו רואים עולם כמנהגו נוהג. לשכן שלי יש עינים, לגיס שלי יש עינים, למה שגם לי לא יהיו עינים? לא כך צריך להיות. צריך להכיר טובה על כך שהעינים שלי רואות, שהאזנים שלי שומעות, שמחזור הדם פועל כמו שצריך, וכל שאר הדברים הנפלאים שהקב"ה עשה ועושה למעני. אין סוף להכרת הטובה שצריכה להיות לנו לקב"ה על כל היקום שלנו, ועל כל הנפלאות.

חז"ל אמרו, "פל הנשמה תהלל י-ה" (תהלים קנ, ו) - "על כל נשימה ונשימה שאדם נושם צריך לקלס לבורא" (ב"ר יד, ט). המשאבה שלנו פועלת בכל עת ובכל שעה גם בלי שאנו חושבים על זה, גם מתוך שינה אנו נושמים ונושפים, החמצן מגיע אל מחזור הדם ופועל שם את פעולתו, ודו תחמוצת הפחמן וגם החנקן יוצאים ומסתלקים מן הגוף, והדברים מפליאים. פלאי התורשה, שמטיפה סרוחה מסתדר הראש במקומו, והרגלים והידיים וכל האיברים במקומם. אמנם כיום ידוע על "צופן גנטי" שאחראי ומפקח על כל התהליך זה, אבל מי עשה שהצופן הגנטי יפעל כך? ... צריך להודות על כל הטובות שה' עשה ועושה לנו בכל עת ובכל שעה.

"ממצרים גאלתנו, ומבית עבדים פדיתנו". להכיר טובה על זה שאיננו עבדים, שה' הוציא אותנו ממצרים, וכמה צוררים היו לנו מאז מצרים, וב"ה שהציל אותנו מכלם. אמנם היו גם אבדות, ובמיוחד מהצורר הגרמני ימ"ש, אבל בכל זאת, אחרי כל זה, הקב"ה הציל אותנו מיד כל הצוררים. עם ישראל חי וקיים, למרות כל הצוררים שקמו עליו להשמידו.

ומעל כל הטובות, הטובה הגדולה, שה' נתן לנו תורת אמת, תורה הנותנת לנו חיים נצחיים. במקום שנחיה מאה עשרים שנה בלבד ובסוף נמות כבהמות, ה' נתן לנו חיי עולם אחרי העולם הזה, לבוא לעולם שכולו טוב, ע"י התורה הקדושה שה' נתן לנו, וע"י המצוות הקדושות שה' נתן לנו, וגם בעולם הזה יש לנו מעין עוה"ב - ביום

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק). ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].
הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת וארא: "וְאֵיךְ יִשְׁמְעֵנִי פְּרָעָה" (שמות ו, יב) ⇔ "וְאֵתָהּ וְעַבְדֶּיךָ יִדְרָעֵתִי פִּי טָרֵם תִּיָּרְאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים" (שמות ט, ל). הקשר הוא: פרעה לא שומע ולא חש למה שאומר לו משה בשם ה'.
קשר נוסף: "וְיָגֵם אֲנִי שְׁמֵעֵתִי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ו, ה) [נאקה היא אחד מעשרה לשונות שנקראת תפלה (עי' רש"י דברים ג, כג)] ⇔ "וַיִּצְא מִשָּׁה מֵעַם פְּרָעָה אֶת הָעֵיִר, וַיִּפְרֹשׁ פָּפוּי אֶל ה'" (שם ט, לג). קשר נגידי: תפלה להצלת ישראל משעבוד פרעה (נגד פרעה) - תפלה להצלת פרעה ממכת הברד (בעד פרעה).

קשר נוסף: "לִכְן אָמַר לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה', וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם" (שם ו, ו) ⇔ "וַיִּחְזַק לֵב פְּרַעֲהוּ וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ט, לה). קשר ניגודי: ה' מבטיח להוציא את ישראל ממצרים - פרעה מקשה את לבו ולא מסכים לשלחם.

קשר נוסף: "וַיִּדְעָתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שם ו, ז) ⇔ "וַיִּדְעָתִי כִּי טָרַם תִּרְאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים" (שם ט, ל). קשר ניגודי: ישראל מאמינים בה' - פרעה ועבדיו אינם מאמינים בה'.

2. וכן נצטוינו לדורות שלא לנהוג מנהג בזיון אפילו בדבר דומם שאנו צריכים לו, שנאמר: "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלַת עַל מִזְבְּחֵי אֲשֶׁר לֹא תַעֲלֶה עָרֹתָהּ עָלֶיךָ" (שמות כ, כב), ופירש"י: "שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך... ואתה נוהג בהם מנהג בזיון. והרי דברים קל וחומר: ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיון אמרה תורה הואיל ויש בהם צורך לא תנהג בהם מנהג בזיון, חבירך שהוא בדמות יוצרך, ומקפיד על בזיונו, על אחת כמה וכמה". ומבואר שגם כלפי האבנים עצמן, "הואיל ויש בהם צורך - לא תנהג בהם מנהג בזיון".

3. לכאורה קשה על יסוד זה ממה שכתב ב"חובות הלבבות" (ריש שער עבודת האלקים), וז"ל: "מן הידוע אצלנו, כי כל מיטיב אלינו, אנו חייבין להודות לו כפי כוונתו להועיל לנו... ואם תגיע לנו שום טובה על ידי מי שלא כיון בה אלינו, יסתלק מעלינו חיובי ההודאה לו, ואין אנו חייבין בה".

וצ"ל שחיוב להודות למיטיב כזה - אין (וכלשון חוה"ל: "יסתלק מעלינו חיובי ההודאה לו"). אבל להרע לו (אפילו כשצריך לעשות כן) - אסור (בגלל חובת הכרת הטוב כלפיו). ולכן היה אסור למשה להכות את היאור ואת עפר מצרים שבאה לו טובה מהם.

4. כעין זה מסופר על מרן הגר"י זצ"ל: בשעה שהתחוללה סערה אודות חילולי קברים בעיר טבריה, הציע אחד מן העסקנים למרן הגר"י זצ"ל להוציא מכתב חרף כנגד הרבנות הראשית בטבריה, אולם מרן הגר"י אמר שאין הדבר נצרך כי לא היתה ידם במעל, ואף אם היו צריכים להוציא מכתב נגד הרבנות של טבריה הוא אינו יכול לחתום על מכתב מעין זה, שכן יש לו הכרת הטוב גדולה לרב העיר טבריה, שהוא ובני משפחתו היו לו לעזר רב בענין מסויים (עובדות והנהגות לבית בריסק ח"א עמ' רצ"א).

5. וכן מצינו שהתורה צייתה אותנו להכיר טובה לכל מין הכלבים, בשכר זה שהכלבים במצרים לא חרצו לשונם לבני ישראל כשיצאו ממצרים (עי' רש"י שמות כב, ל ד"ה לכלב תשליכון אותו).

6. עי' בהערה הקודמת.

7. כך עולה להדיא מהמשך לשון השטמ"ק שם, שכתב: ואם היה זה בדומם שאין לו הרגשה, כל שכן וק"ו בני אדם המרגישים בהיזק ובתועלת, שיהיה זה שנוי לעשותו, והעושהו יוצא משורת המוסר ודרך ארץ.

8. כך ביאר הגר"ח שמואלביץ זצ"ל (שיחות מוסר, תשל"ב, מאמר ל"ב), שמה שאמר משה לבנות יתרו "אותו מצרי שהרגתי הוא הציל אתכן", כוונתו היתה להורות להן שעליהן להכיר טובה לאותו מצרי.

והנה, המפרשים על המדרש לא ביארו כן, אלא ביארו שכונתו של משה היתה רק שלא להחזיק טובה לעצמו, ואמר כי מאת ה' היתה זאת, שה' סיבב שאותו איש מצרי יכה איש עברי, ויבוא משה ויהרוג את המצרי, ויצטרך לברוח למדין וכו', וזוהו צמחה הטובה לבנות יתרו, והכל בהשגחה מאת ה', ולא בבחירתו של משה (עי' "יפה תואר" ו"עץ יוסף" על המדרש). ולפי"ז אין ראייה מדברי משה שיש חיוב להכיר טובה גם למי שנתכוין במעשיו לרעה. דלא זה מה שנתכוין משה לומר בדבריו.

אך יש שהביאו ראייה ליסוד זה מגמרא מפורשת: אמר רבי אלעזר, בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום וכו' (כתובות סח, א). והיינו, דמחמת הרמאים המתחזים לעניים ומבקשים צדקה, יקל עלינו העונש על העלמת עין מן העניים, כי הרמאים הם אלו שגורמים לנו (רש"י). ולכאורה צ"ע, למה עלינו להחזיק טובה לרמאים על כך, והרי הרמאים לא לכך נתכוונו, אלא התכוונו לרעה, לגזול את כספנו. אלא על כרחך כיון שסוף סוף צמחה לנו טובה מרמאותם, עלינו להחזיק להם טובה.

9. דברי הגר"ח שמואלביץ זצ"ל צריכים בירור. דלפי דבריו נמצא, דמי שצמחה לו איזו טובה אישית משואת יהודי אירופה, או מאירוע של פיגוע חבלני ל"ע, הרי הוא מחוייב להכיר טובה לצורך הגרמני ימ"ש, או למחבלים ימ"ש. וזהו דבר שהשכל והרגש ממאנים לקבל.

ואולי לא אמר הגר"ח את דבריו אלא בגוונא של בנות יתרו, שלא היה להן שום קשר ושום היכרות עם העברי המוכה, ושום מחוייבות אליו. אבל ישראל, שכולם עם אחד, ונצטוו לאהוב זה את זה, ולשאת בעול זה עם זה, וכשאחד מהם מצטער או ניוזק ח"ו הרי כולם צריכים להרגיש בצערו ונוזקו, בזה לא אמר"י שאם גוי אחד פגע בראובן ולשמעון צמחה טובה מזה, הרי שמעון מחוייב בהכרת טובה לאותו גוי. והגם שע"פ ביאורו של הגרא"א דסלר זצ"ל יש כאן "סיבה המחייבת" להכיר טובה לאותו גוי, כדי שלא לפגוע במידת הכרת הטוב שלנו, אך מאידך גיסא יש גם "סיבה המחייבת" שלא להכיר לו טובה, כדי לא לפגוע במידת אהבת ישראל שלנו והנשיאה בעול עם אחינו בני ישראל. ולכן בס"ה - אין חיוב של הכרת טובה במקרה כזה.

והגם שהתורה צייתה עלינו "לא תַמְעֵב מִצְרַיִם", הגם שהמצרים הצרו לישראל ונשתעבדו בישראל, הנה התורה נימקה ציווי זה, "כִּי גַר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", "שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק", בזמן שהיה רעב בא"י (רש"י), שזו היא טובה שעשו לנו המצרים עוד לפני שהתחיל להשתעבד בנו, ואין לה שום קשר עם הרעה שגמלו עמנו אח"כ. משא"כ טובות שצמחו לנו מתוך השעבוד ומחמתו, כגון מה שנתקיים בנו "וְכַאֲשֶׁר יֵצְנוּ אִתּוֹ כֵּן יִפְּהוּ וְכֵן יִפְרֹץ" (שמות א, יב), שזוהי טובה שבאה לנו מחמת השעבוד (עי' אורח"ח הק), וכן מה שיצאנו משם ברכוש גדול, שזה היה בתמורה לשעבוד - על זה לא מצינו שנתחייבנו להכיר להם טובה.

10. צריך להבין: וכי זו היא האמת, שכל מה שטרח בעל הבית לא טרח אלא בשביל האורח? ! ודאי שלא! בעל הבית טרח בשביל כולם! בשביל אשתו ובניו, וגם בשביל האורח. וא"כ, לכאורה לא אורח טוב יש כאן, אלא אורח בעל דמיונות. ולמה הביאו ממנו חז"ל דוגמא עבורנו? וכי כך צריכים אנו להיות? אנשים בעלי דמיונות, שאינם יודעים להעריך את המציאות כפי שהיא?

ונראה לומר, שודאי האורח הטוב אינו טיפש ואינו בעל דמיונות, ויודע הוא היטב שטירחת בעל הבית היתה עבור כולם. ואולם, האורח הטוב מכיר בטובתו של בעה"ב, ועל כן הוא מעריך שגם אם שאר בני הסעודה לא היו כאן, ורק האורח היה כאן, גם אז היה מוכן בעה"ב לטרוח את כל הטיחה שטרח, רק בשביל אורחו. וא"כ, חובה מוסרית על האורח להחשיב את טירחת בעה"ב, כאילו לא נעשתה אלא עבורו. ועי' בהערה הבאה.

11. גם האורח הרע ודאי יודע את האמת, שטירחת בעל הבית היתה עבור כולם. עבור בני הבית, אך גם עבור האורח. אלא שהאורח הרע לא מכיר בטובתו של בעה"ב, ועל כן הוא טוען, שאם רק הוא היה כאן, לא היה טורח עבורו בעה"ב ולא היה נותן לו כלום. ולכן גם עתה, כשבעה"ב טרח גם עבור האורח, מחשיב האורח הרע את טירחת בעה"ב כאילו "כל טַרַח שטרח בעל הבית, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו", ואיני חייב להכיר לו טובה כלל. [וזהו כבר שקר גמור. שהרי במציאות טרח בעה"ב גם עבור האורח].

ומה היא האמת? האם אכן היה מוכן בעה"ב לטרוח את כל הטיחה רק עבור האורח? - איננו יודעים. שכן הגמרא גילתה לנו רק את דעת האורחים, ולא את דעת בעה"ב. וכנראה שדעתו שתומה ואינה ידועה, לא לנו ולא לאורחים. וזה גופא הגורם להבדל בגישתם של שני סוגי האורחים. האורח הטוב - תולה לזכות, ומעריך שודאי היה בעה"ב טורח גם עבור האורח לבדו. והאורח הרע תולה להיפוך. כי האורח הטוב מחפש להיות חייב בהכרת טובה, והאורח הרע מחפש דרכים להפטר מחובה זו.

[ונראה דמלשון הגמרא מוכח כדברינו. דהנה הגמרא לא אמרה, "אורח האומר כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי... הרי זה אורח טוב. ואורח האומר מה טַרַח טַרַח בעל הבית זה... הרי זה אורח רע". דמנוסח זה היה משמע באמת, שהגדרת האורח כאורח "טוב" או כאורח "רע" נובעת מחמת דברי האורח. אך לא כן אמרה הגמרא, אלא כך אמרה: "אורח טוב מהו אומר? - כמה טרחות טרח בעה"ב וכו'. אורח רע מהו אומר? - מה טַרַח טַרַח בעל הבית וכו'". ומלשון זו משמע, שהאורח הטוב הוא "טוב" עוד לפני מה שאמר, וכן האורח הרע הוא "רע" עוד לפני מה שאמר. וזה מתאים למה שביארנו, שלא מחמת התבטאותו של האורח הוא מקבל את הגדרתו, אלא להפך: טיבו של האורח הוא זה שמביא אותו להתבטא כלפי בעה"ב כפי מה שהוא האורח. אורח טוב, שצורת ההסתכלות והשפיטה שלו כלפי בעה"ב המיטיב עמו היא טובה - אומר כך וכך. ואורח רע, שצורת ההסתכלות והשפיטה שלו כלפי בעה"ב המיטיב עמו היא רעה - אומר כך וכך. כל אחד מתבטא על בעה"ב בהתאם לאישיותו].

12. ובמדרש אמרו: "שלש נובלות הן: נובלות מיתה - שינה; נובלות נבואה - חלום; נובלות העוה"ב - שבת" (ב"ר מד, יז).